

ОБРАЗОВАНИЕТО КАТО КЛЮЧОВ ФАКТОР ЗА НАМАЛЯВАНЕ НА БЕДНОСТТА

Д-р Ралица Велева

Университет за национално и световно стопанство

Резюме. В настоящата статия се представя анализ на комплексни показатели, които се наблюдават от националната и европейската статистика, имащи отношение по темата за връзката между бедността и степента на образование на населението. Изследването обхваща 5-годишен период (2016 – 2020 г.) и всички държави членки на Европейския съюз. Изследването се надгражда с корелационен анализ на перманентен риск от бедност и рано отпаднали от образователната система в България със същия времеви обхват. Целта е да се открият силата и посоката на връзките и зависимостите между тях. Въз основа на изследваните показатели се потвърждава авторската теза за образованието като ключов фактор за намаляване на бедността в България.

В изследването се прилага аналитичен подход, който се основава на съчетаването на анализ на литературни източници и изследване на документи, но в основна степен се използват сравнително-съпоставителен емпиричен и корелационен анализ. За целта на изследването са възприети три групи основни показатели: комплексни, образователни и индикатори за бедност.

Ключови думи: образование; благосъстояние; бедност

Въведение

Още от Древността политиците, като икономически мислители, вярват, че целта на съществуването на човека е да има добър живот (Kiosseva 2009, 24). Какво е „добрият живот“ и може ли да бъде измерен? В икономическата практика благосъстоянието е олицетворение на добрия живот, а за неговото измерване се разглежда потреблението. Така например анализът на бедността приема потреблението като оперативна мярка за „пространството на благосъстоянието“ и определя праг на потребление, под който дадено лице или домакинство се считат за бедни (World Bank 2011). Многомерната бедност е във фокуса на редица световни научни изследвания и анализи, а също и публични политики през последните години. Причината за това се крие във факта, че за да може реално да бъде оценено равнището на бедност

и социално изключване в едно общество, е необходимо въпросът да бъде разгледан от различни гледни точки и да бъдат обхванати множество фактори. Това е мотивът за разработване на настоящото изследване. Въпреки че авторската позиция е, че не бива да се negliжира нито един от аспектите на това явление, акцент в настоящата статия се поставя върху открояване на образованието като ключов фактор за намаляване на бедността. Образованието се поставя на преден план, тъй като то е инструментът, чрез който би могла да се превъзмогне бедността и да се постигне социално включване, а очакването е чрез повишаване на образоваността на индивидите да бъде улеснен достъпът им до квалифицирана работа, която да ги изведе от състоянието на бедност.

Логиката на настоящето изследване се базира върху отговори на три въпроса, чрез които да се докаже ролята на образованието за намаляване на бедността:

- Как може да се определи ролята на образованието в съвременния свят?
- Може ли да се твърди, че по-ниско образованите индивиди разполагат с по-малко средства, а оттам – и с по-нисък праг на потребление?
- Може ли чрез корелационен анализ да се докаже, че образованието играе ключова роля за намаляване на бедността в България?

Усилията на поколения учени са насочени към изследване ролята на образованието за повишаване на общественото развитие. В икономическите теории и изследвания се акцентира предимно на връзката: образование – производителност – икономически растеж, докато социалните концепции и емпирични проучвания са насочени основно към социалната функция на образованието. Комплексното разглеждане на тези два аспекта в по-ново време развива идеята за образованието като инструмент за намаляване на бедността и повишаване на възможностите за социално включване.

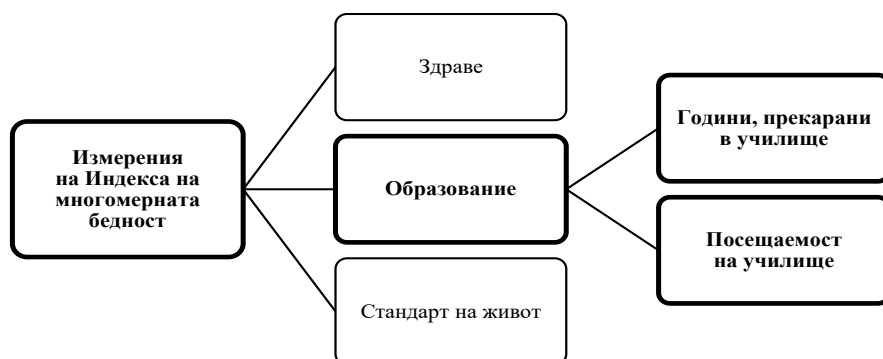
Ролята на образованието не е строго теоретичен въпрос, неговата практическа значимост се подхранва от натиска на редица процеси, сред които могат да се открият два.

Първо, демографското напрежение, породено от увеличаването на продължителността на живота и намаляване на раждаемостта в страните с високо икономическо равнище на развитие, което изисква непрекъснато инвестиране в образование и подготовката на лицата, които са заети на трудовия пазар. Второ, ускореното развитие на науката, техниката и технологиите, като предпоставка за бързото остаряване и амортизиране на знанията, уменията и компетенциите.

Тези процеси обуславят идеята за устойчиво развитие на образованието, която предполага поддържането му в динамично равновесие със социалната и икономическата среда. Същевременно натрупването на знания и формирането на компетенции надхвърлят рамките и възможностите на

формалната образователна система. Макар тя да запазва водещата си роля за формирането на базисни знания, има области, в които алтернативни форми биха могли да я подпомогнат или заместят. Те са свързани с непрекъснатото подобряване, актуализиране и допълване на знания, умения и професионална подготовка и се постигат чрез неформалното обучение или самостоятелно учене.

С настъпването на XXI век „образованието става толкова разнообразно в своите задачи и форми, че включва всички дейности, които позволяват на хората от детството до старостта да придобиват нови познания за света, за другите хора и за самите себе си“ (Delors 1996). Необходимостта от развитието на тези форми е подсказана от самия живот, а концептуалните виждания минават през идеите за развитието на образование за възрастни, непрекъснатото (перманентно) образование и достигат до съвременното виждане за изграждане на алтернативни форми за учене през целия живот. Въпреки очакваната силна връзка между различните форми на учене през целия живот и намаляване на бедността в настоящото изследване се разглежда образованието като цяло. Целта е първо да бъдат очертани взаимовръзките на бедността с различни образователни показатели, а чак след това да бъдат разгледани форми, чрез които могат да бъдат наваксани пропуснатите ползи от образование. Така например в края на 2021 г. Европейската комисия възприема използването на Индекс на многомерната бедност, чиято конструкция е представена на фигурата по-долу¹⁾.

Фигура 1. Индекс на многомерната бедност

Източник: адаптирана по ОРНІ, 2018

Европейската комисия изтъква, че целта на Индекса е публичните политики да бъдат подкрепени с научни доказателства и разкриването на различията по етническа принадлежност, социална група и пол, за да могат да се

предложат адекватни мерки в политиките за намаляване на икономическите и социалните неравенства, а оттам – и на бедността. Любопитен факт е, че в нито една международна база с данни („Евростат“, Световна банка, ЮНЕСКО, ОИСР и др.), както и в националните (НСИ, ИС „Инфостат“) не могат да бъдат открити данни за България по този показател. Световната практика наблюдава 109 държави, в които 1,3 милиарда души (21,7%) живеят в остра многомерна бедност. България, която е държавата в Европейския съюз с най-висок относителен дял на лицата в риск от бедност (42% за 2020 г.), остава непокрита от тези изследвания. Всъщност в страната ни са малцина авторите и организациите, които изследват въпросите, свързани с бедността, което е и логичната предпоставка за наличието на множество пропуски в публичните политики, които предлагат мерки за решаване на проблема. Макар и огромна част от обществото ни да страда от тази болест, както е възприета бедността в Международната класификация на болестите²⁾, нито медици, нито икономисти, нито социолози намират за необходимо да изследват в дълбочина проблема. Ето защо, позовавайки се на Индекса на многомерната бедност, чиито три измерения обхващат здравни и образователни показатели, а също така и индикатори за стандарт на живот, се прави опит да се докаже силната роля на образованието за намаляване на бедността в България, т.е. настоящото изследване не си поставя амбициозната задача да определи равнището на многомерна бедност в страната, а само да подчертае ролята на образованието за българските условия.

Липса на образование – липса на възможност за потребление

В тази част от изследването се възприема сравнително-съпоставителният подход за анализ и интерпретация на емпирични данни. Поставя се акцент върху комплексни показатели, които имат отношение към степента на образованост и нейното отражение върху състоянието на бедност. Анализирани са пресечните точки на целевите индикатори за бедност за Европа 2020: лица по риск от бедност, материални лишения, интензитет на работа на домакинството и статут на притежание, средният годишен доход в евро според степен на образование на лицата на възраст между 18 и 64 години, перманентният дял на бедните според степента им на образование и лицата, които са в риск от бедност според линията на бедност и степента на образование.

Във връзка с поставените цели по ключови области, свързани с бедността, в стратегията „Европа 2020“ се изчисляват комбинирани показатели, които служат за мониторинг на напредъка на страните членки на ЕС при изпълнение на националните им подцели и евентуалното откриване на слабостите на действащите регламенти. Един от тези показатели представя пресечните точки на целевите индикатори: лица по риск от бедност, материални лишения, интензитет на работа на домакинството и статут на притежание. На фигурата

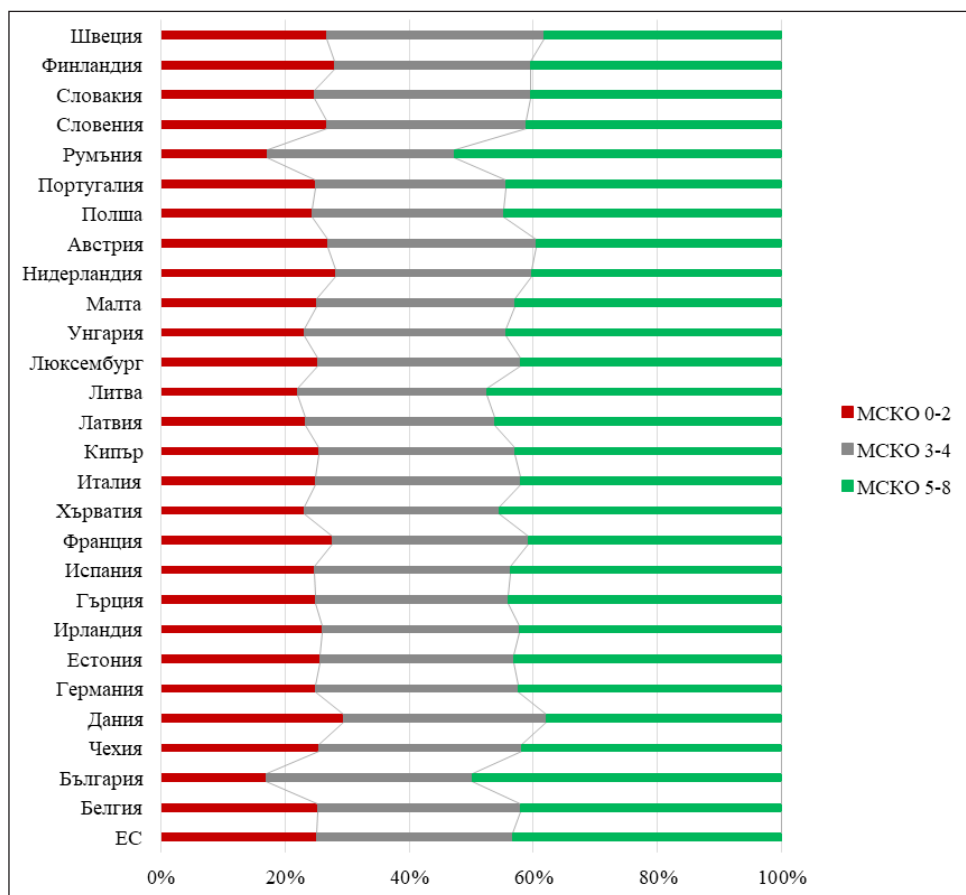
по-долу са представени средните стойности по него, които са усреднени за периода от 2016 до 2020 г. вкл.

Фигура 2. Риск от бедност, материални лишения, интензитет на работа на домакинството и статут на притежание на лицата в страните от ЕС-27 (комбиниран показател)

Източник: по данни на „Евростат“, 2022 г.

На фигура 2 са представени държавите членки на ЕС-27, които са подредени по относителен дял по комплексния показател, отреждащ изключително неблагоприятната последна позиция на България. Нашата държава надвишава близо шест пъти средните нива за ЕС-27 и е изтласкана далеч от останалите страни, което е предпоставка за сериозен недостиг на инструментите за интервенция по отношение на намаляване на бедността и материалните лишения, от една страна, а от друга – необходимостта от увеличаване интензитета на домакинствата. Тук е мястото да се разгледа средният доход на трудово активното население, за да могат да бъдат открити дефицитите. С цел очертаване ролята на образованието за увеличаване на разполагаемия доход на индивидите се прави връзка със степента на завършено образование на лицата според Международната стандартна класификация на образование, където ниво МСКО 0-2 отговаря на завършено основно или по-ниско образование, МСКО 3-4 – на средно образование, а МСКО 5-8 – на висше образование. На фигурата по-долу са представени усреднени стойности за всяка от държавите членки на ЕС по среден годишен доход в евро според степента на образование на лицата на възраст между 18 и 64 години за периода от 2016 до 2020 г. вкл.

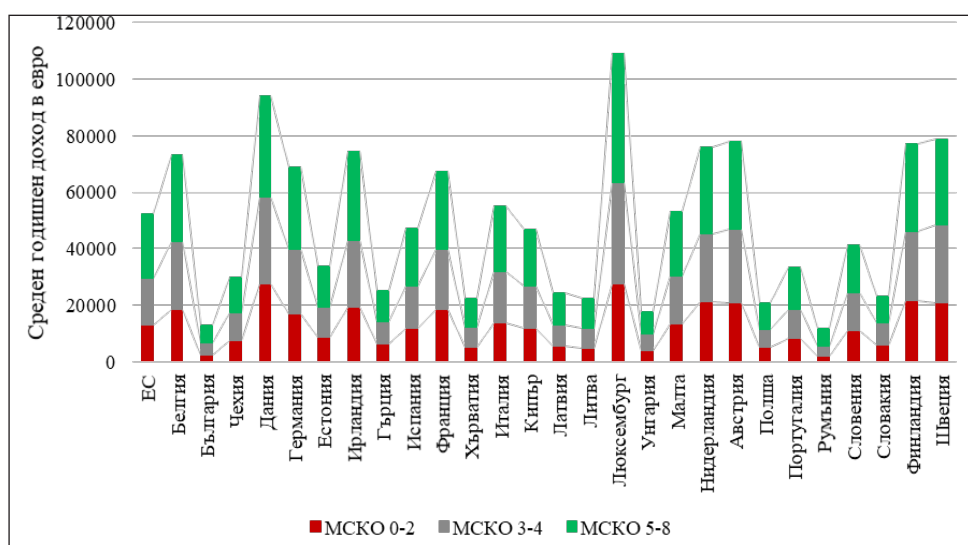

Фигура 3. Разпределение на дохода по степени на образование на лицата в страните от ЕС-27

Източник: по данни на „Евростат“, 2022 г.

От фигурата е видно, че в България колкото по-ниско образовани са индивидите, толкова по-нисък е относителният дял на дохода им, следователно лицата с основно или по-ниско образование взимат едва 17% (2218 евро) от общия доход на индивидите като усреднена годишна стойност за периода от 2016 до 2020 г. вкл., докато лицата със средно или професионално образование средно годишно разполагат с два пъти повече средства, или 33% (4313 евро) от общия доход, а лицата с висше образование, в т.ч. завършена бакалавърска, магистърска и/или докторска степен, получават 50% (6467 евро) от общия доход. Такава диспропорция в разпределението на дохода според придобитото

образование на индивидите се наблюдава единствено в България и Румъния. В останалите държави от ЕС, като Швеция и Дания например, няма толкова силно изразена връзка между двете променливи. Всъщност важно е да се отбележи, че по данни на „Евростат“ България и Румъния са държавите с най-ниски средни доходи в евро като обща стойност, независимо от степента на придобито образование. Като средна годишна стойност на дохода за 5-годишния период един българин печели 12 999 евро, докато един датчанин – 94 231 евро, при средни стойности за ЕС-27 от 52 290 евро. На фигурата по-долу са представени държавите по среден годишен доход в евро.

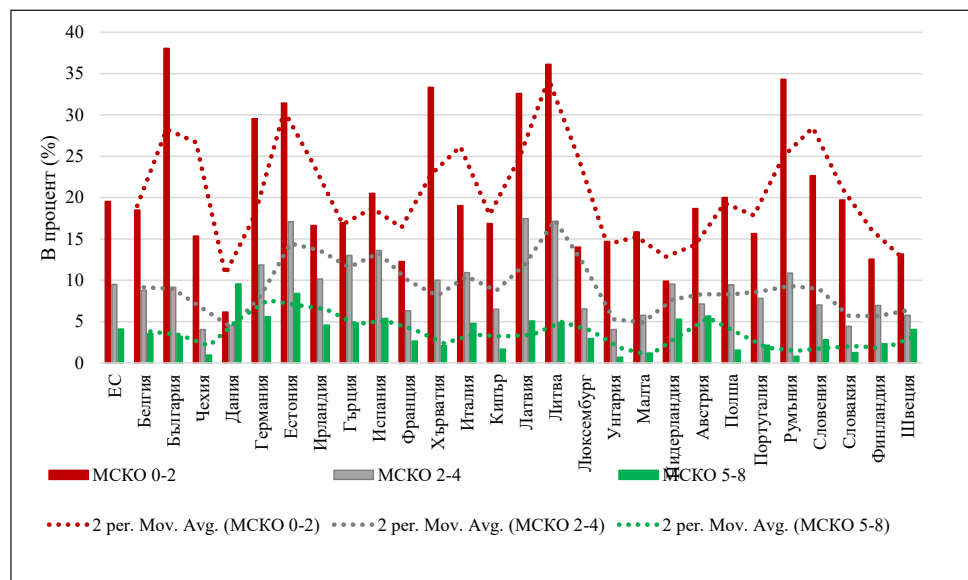
Фигура 4. Среден годишен доход в евро по завършена степен на образование за държавите от ЕС-27

Източник: по данни на „Евростат“, 2022 г.

Следователно българите са изправени пред изпитанието да поддържат добър стандарт на живот с нисък разполагаем доход (най-нисък в ЕС) и същевременно да се борят с големи неравенства по отношение на образованието както като качество, така и като завършена степен. Това обуславя необходимостта от преглед на лицата, които се оказват в ситуация на постоянни материални трудности по степен на образование, за да може да бъде оценено доколко е засилена ролята на образованието не само като инструмент за осигуряване на по-добър стандарт на живот, но и като ключов фактор за намаляване на бедността. На фигурата по-долу са представени отново всички държави членки на ЕС, но този път се разглежда перманентният дял на бедните лица според степента им на об-

разование, като за период на изследване се възприемат усреднените стойности на вече възприетия в настоящото изследване (от 2016 до 2020 г. вкл).

Липсата на образование – „почти сигурна“ предпоставка за изпадане в състояние на бедност в България

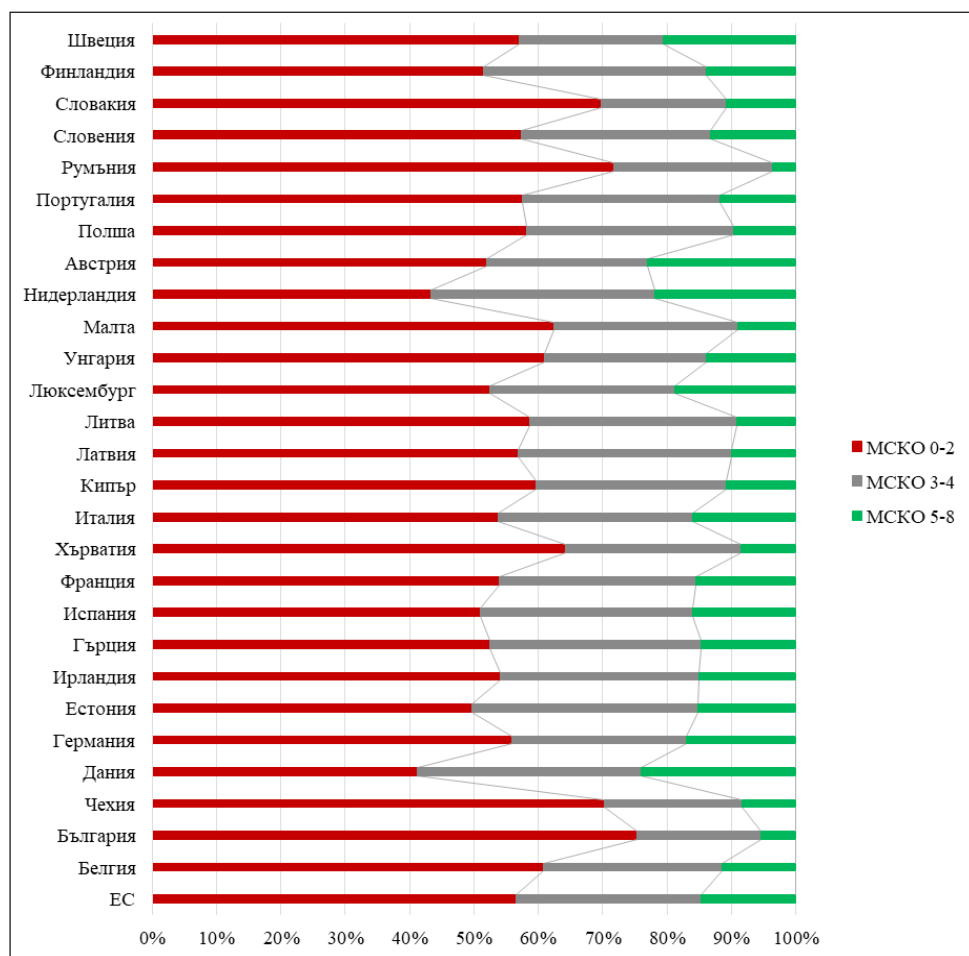

Фигура 5. Перманентен дял на бедните лица според степента им на образование в ЕС-27

Източник: по данни на „Евростат“, 2022 г.

От фигурата става ясно, че лицата, които са с основно или по-ниско образование, формират основната част от групата на постоянно бедните индивиди. В сравнителен план, прави впечатление, че тази зависимост е характерна за всички държави членки, но в най-висока степен за България, където се откроява категоричното преобладаващо мнозинство на необразованите, или 38% от всички лица с основно или по-ниско образование в страната ни изпитват постоянна бедност при средни стойности за ЕС-27 от 20%, докато 9% от лицата със средно образование са изправени пред подобни трудности при средни стойности за ЕС-27 от 10%, а от завършилите висше образование едва 3% участват в наблюдавания показател при средни стойности за ЕС-27 от 4%. Следователно е необходимо да се потърси връзка между линията на бедност и степента на образование или да се провери колко от лицата без образование

попадат под линията на бедност и дали отново България е държавата, при която се наблюдават най-големи диспропорции (вж. фигура 6).

Фигура 6. В риск от бедност според линията на бедност и степента на образование в ЕС-27

Източник: по данни на „Евростат“, 2022 г.

От представената фигура става ясно, че при окрупняване на емпиричните данни за разглеждания период и тяхното приравняване към 100%, които са съставени от трите групи по завършена степен на образование – МСКО 0-2, МСКО 3-4, МСКО 5-8, в най-висока степен заплашени от попадане под ли-

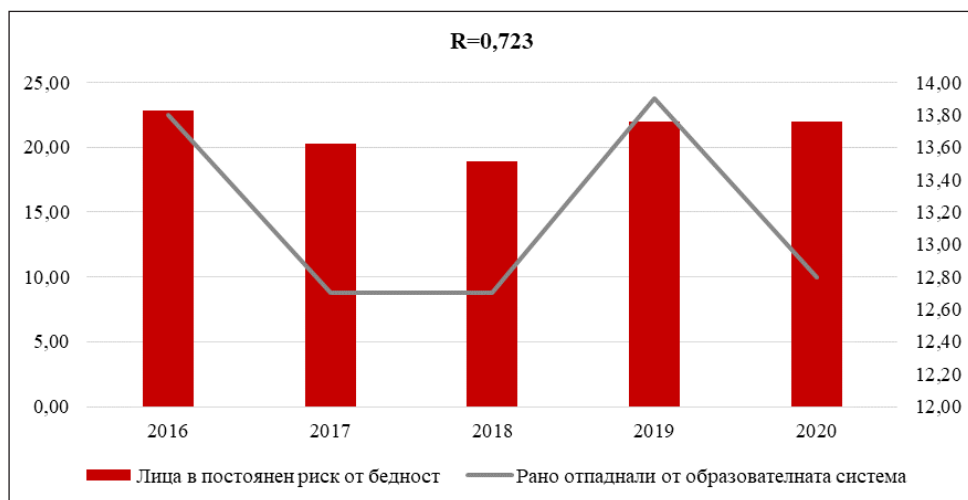
нията на бедност в България са лицата с основно и по-ниско образование, а именно 75%, следвани от лицата със средно образование, които обхващат 20% от цялата извадка, и най-слабо застрашени са българите с висше образование, които представят по-малко от 5%. Прави впечатление, че в нито една от останалите държави не се наблюдава чак толкова широк обхват на лицата с основно или по-ниско образование. Следователно се доказва предположението, че в България образованието е ключова предпоставка за намаляване на бедността.

В настоящото изследване до момента са разгледани комплексни показатели, чиято обща постановка включва лицата по завършена степен на образование по Международната стандартна класификация за образование, обвързвайки ги с различни индикатори, свързани с бедността. Връщайки се към Индекса на многомерната бедност, се установява, че образованието, като ключов компонент на индекса, има две основни проблемни области, а именно години, прекарани в училище, което в настоящата разработка емпирично е представено по степен на завършено образование, и посещаемост на училище, за която са използвани данните за рано отпаднали от системата на образование.

Прави се корелационен анализ по двата показателя: рано отпадналите от системата на образование и лицата, които перманентно са в риск от бедност, за да може да бъде емпирично доказана ролята на образованието за намаляване на бедността още веднъж. Не е произволен изборът на двата показателя, тъй като в практиката се оказва, че индивидите, които „стабилно“ са позиционирани в групата на бедните, са тези, при които бедността се предава от поколение на поколение, а основната причина може да се търси във факта, че те рядко се включват в образователната система или ако са обхванати от нея, то рано отпадат. Друг специфичен момент, свързан с негативното отражение на бедността, е, че често тя е основна причина за изоставяне на децата от техните семейства (Berberova-Valcheva 2019), което генерира допълнителни трудности за нейното „преработване“ и смекчаване в страната ни (Valkov 2021).

На фигурата по-долу са представени относителните дялове на рано отпадналите от системата на образование и лицата, които перманентно са в риск от бедност в България, като е установена висока корелация помежду им $R=0,723209577$. Силната и права връзка между показателите доказва в пълна степен заложените очаквания за преобразуващата роля на образованието.

От *фигура 7* е видно, че за периода от 2016 до 2020 г. вкл. в България е налице противоречива тенденция по отношение и на двата показателя, наблюдавани от европейската статистика. Така например преждевременно отпадналите от системата на образование е индикатор, който обхваща лицата на възраст между 18 и 24 години, които са с основно или по-ниско образование и не участват в никакъв образователен цикъл. България си поставя национална цел до 2020 г. делът на тези лица да е под 11% (Национална програма за развитие: България 2020), но целта не е постигната и относителният им дял към 2020 г. е 12,8% при средни

Фигура 7. Връзка между перманентен риск от бедност и ранно отпадане от системата на образование в България (2016 – 2020 г.)

Източник: по данни на „Евростат“, 2022 г.

стойности за ЕС-27 от 9,9%. За разглеждания период се наблюдава противоречива тенденция, която все пак бележи напредък с 1 п.п. по наблюдавания показател. Подобна е ситуацията и по отношение на индивидите, които са в постоянен риск от бедност, които през 2016 г. са 22,8%, а до 2020 г. техният дял намалява едва с 0,8 п.п. Любопитно е, че макар и да е относително кратък периодът на изследване (5 години), по двата показателя се наблюдава движение „в синхрон“, което е доказано и статистически чрез направения корелационен анализ.

В заключение и въз основа на изследването може да се обобщи, че образованието е ключов фактор за намаляване на бедността, а това важи с още по-голяма сила за България. От представения емпиричен анализ е видно, че от една страна, делът на лицата в риск от бедност в държавата е изключително висок, а от друга – съставът на тази група е предимно от лица с ниско образование. Прави впечатление, че в останалите държави членки, макар и да се наблюдава значението на образованието при съпоставянето на застрашените индивиди от бедност, то ролята му в никакъв случай не е толкова категорична, колкото в България. Следователно високото образование е предпоставка за благосъстояние, докато ниското или липсата на образование са причина за бедност. Това налага намесата на държавата за разширяване обхвата на населението в образование и повишаване на образоваността на населението чрез модерното публично управление (Valkov, Gorchilova, Penkova & Delcheva 2018). Публичните политики обаче би следвало да са изцяло съобразени с потребностите

на българското общество. Докато делът на лицата, които живеят в бедност, в страната ни е толкова висок, не биха могли да бъдат постигнати по-добри позиции по отношение на човешко развитие, икономически растеж и социална кохезия – ключови приоритети в контекста на членството на България в Европейския съюз. Превръщането на образованието в реален източник на икономическия растеж изисква институционална среда, която насърчава партньорството за нарастващо и мотивирано споделяне на ресурси, знания и постижения (Valcheva, Valkov 2020). В контекста на представеното, интересно място заема дуалното образование като инструмент, чрез който могат да бъдат постигнати по-високи резултати за намаляване на бедността (Boyanov 2018).

БЕЛЕЖКИ

1. EC, 2021. Multidimensional Poverty Index: Unmasking disparities by ethnicity, caste and gender, 2021 [viewed 25 February 2022]. Available from: https://knowledge4policy.ec.europa.eu/publication/multidimensional-poverty-index-2021-unmasking-disparities-ethnicity-caste-gender_en
2. ICD-11, International Classification of Diseases 11th Revision [viewed 8 February 2022]. Available from: <https://icd.who.int/en> [online]
3. Eurostat [viewed 28 February 2022]. Available from: <https://ec.europa.eu/eurostat>
4. OPHI, 2018. Global Multidimensional Poverty Index 2018: The Most Detailed Picture to Date of the World's Poorest People. Oxford Poverty and Human Development Initiative, University of Oxford.
5. Национална програма за развитие: България 2020, [viewed 5 February 2022]. Available from: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=765> [online]

ЛИТЕРАТУРА

- БОЯНОВ, К., 2018. Дуалното образование – препоръки за България в контекста на моделите в Германия и САЩ. *Стратегии на образователната и научната политика*. **26**(3), 246 – 267.
- ВЪЛКОВ, А., Д. ГОРЧИЛОВА, Е. ПЕНКОВА & Е. ДЕЛЧЕВА, 2018. Променящи се баланси в полето на публичните политики // *Накъде сме тръгнали? Юбилеен сборник в чест на проф. Тодор Танев*. София: Св. Кл. Охридски. ISBN 978-954-07-4533-6.
- ДЕЛОР, Ж., 1996. *Образованието – скритото съкровище. Доклад на Международната комисия за образование за XXI век пред ЮНЕСКО*, Париж: ЮНЕСКО.

- КЪОСЕВА, Н., 2009. *Икономически теории*. София: НБУ. ISBN: 9789545355943
- BERBEROVA-VALCHEVA, C., 2019. Poverty as the Main Motive for Abandonment of Children. *Социално-икономически анализи*. том 11/ бр.1, Велико Търново: Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
- VALCHEVA, K., VALKOV, A. 2020. European and National Measures in Support of Public-Private Partnerships in Higher Education. *Strategies for Policy in Science and Education-Strategii na Obrazovatelната i Nauchната Politika*. **28**(3), 237 – 248. ISSN: 1314-8575.
- VALKOV, V., 2021. Social policy in supporting children and families. *KNOWLEDGE – International Journal*. **48**(1), 193 – 197. Retrieved from <https://ikm.mk/ojs/index.php/kij/article/view/4707>
- WORLD BANK, 2011, What is the “good life”? Can we measure it?, 2011 [viewed 15 February 2022]. Available from: <https://blogs.worldbank.org/impactevaluations/what-is-the-good-life-can-we-measure-it>

REFERENCES

- BOYANOV, K., 2018. Dualното образование – препоракы за България в контекста на моделите в Германия и SASht. *Strategies for Policy in Science and Education-Strategii na Obrazovatelната i Nauchната Politika*. **26**(3), 246 – 267.
- VALKOV, A., D. GORCHILOVA, E. PENKOVA & DELCHEVA, E. 2018. Promenyashti se balansi v poletoto na publichnite politiki // Nakade sme tragnali?. *Yubileen sbornik v chest na prof. Todor Tanev*. Sofia: Sv. Kl. Ohridski. ISBN 978-954-07-4533-6.
- DELORS, J., 1996. *Образованието – скритото сакровиште. Доклад на междunarодната комисија за образованието за XXI век пред UNESCO*, Paris: UNESCO.
- KIOSSEVA, N., 2009. *Икономически теории*. София: НБУ. ISBN: 9789545355943
- BERBEROVA-VALCHEVA, C., 2019. Poverty as the Main Motive for Abandonment of Children, *Sotsialno-ikonoomicheski analizi*, том 11/ бр.1, Велико Търново: Св. св. Кирил и Методиј.
- VALCHEVA, K., VALKOV, A., 2020. European and National Measures in Support of Public-Private Partnerships in Higher Education. *Strategies for Policy in Science and Education-Strategii na Obrazovatelната i Nauchната Politika*. **28**(3), 237 – 248. ISSN: 1314-8575.
- VALKOV, V., 2021. Social policy in supporting children and families. *KNOWLEDGE – International Journal*. **48**(1), 193 – 197. Retrieved from <https://ikm.mk/ojs/index.php/kij/article/view/4707>

WORLD BANK, 2011, What is the “good life”? Can we measure it?, 2011 [viewed 15 February 2022]. Available from: <https://blogs.worldbank.org/impactevaluations/what-is-the-good-life-can-we-measure-it>

EDUCATION AS A KEY FACTOR FOR POVERTY REDUCTION

Abstract. The article represents an analysis of complex indicators observed by National and European statistics relevant to the relationship between poverty and the level of education of the population. The study covers a 5-year period (2016 – 2020) and all Member States of the European Union. It is upgraded with a correlation analysis of permanent risk of poverty and early school leavers in Bulgaria within the same time span. The aim is to highlight the strength and direction of the relationships and dependencies between them. Based on the investigated indicators, the author's thesis about education as a key factor in reducing poverty in Bulgaria is confirmed.

The research uses an analytical approach, which is based on a combination of analysis of literature sources and research of documents, but mainly uses comparative empirical and correlation analysis. For the purpose of the study, three groups of main indicators were adopted: complex, educational and poverty indicators.

Keywords: education; welfare; poverty

✉ **Dr. Ralitsa Veleva, Assist. Prof.**

ORCID ID 0000-0002-2736-9401

Department of Public Administration
Faculty of Management and Administration
University of National and World Economy

1700 Sofia, Bulgaria

E-mail: ralitsa.veleva@unwe.bg